

1. *A tudatlanság.* Ez a tréfás mesékből és rátótiadákából álló típuskompozíció az egész magyar nyelvterületen ismert s a Székelyföldön és a bukovinai székelyek között különösen kedvelt. Mesénk típusösszetétele: AaTh 1450 + AaTh 1384 (MNK 1284<sub>1</sub>\* + MNK 1294C\* + AaTh 1245). A mese nagy népszerűségét Arany László nagyszalontai és Benedek Elek székelyföldi változatának köszönheti. A bukovinai székelyek között azonban valószínűleg ezektől a meséktől függetlenül is ismert volt. Elmondta egy-egy változatát Palkó Józsefné (*Kakasdi népmesék* I. 41. mese) Fábián Ágostonné (138. mese) és Kovács (Rafi) Péter is (27. mese). Mesénk eredetijét Palkóné és Erősné egyaránt Zájc Józseftől, a kiváló mesemondótól halotta, aki egyiküknek édesapja, másikuknak nagyapja volt. Palkóné a mesét nagyon szépen akarta elmondani Dégh Lindának, s emiatt egy kicsit túlszúfolta rátótiadakkal — bolond emberek bolond cselekedeteiről szóló kis mesékkel. Erős Jákobné a meseszerkesztés törvényeinek alapos ismeretében és tiszteletben tartásával csak három rátótiadát mondott el, amennyi éppen szükséges. (A tipológiai észrevételeket ld. Fábiánné 138. meséjének jegyzeteiben is.)

2. *Szöréncsének szöréncséje.* Ennek a tündérmesének harmadik változatával találkozunk gyűjteményünkben az olvasó (típuszáma AaTh 461.). Elmondta Fábián Ágostonné (1. köt. 63. mese) — a Grimm-változat nyomán —, és elmondta Kovács (Rafi) Péter is (3. köt. 34. meséje) a szóbeliségből Benedek Elek azonos című meséjének ismeretében, amely egy a Kriza János hagyatékából származó mese újramesélése folytán jött létre, tehát a Székelyföldről származik (ld. erről Kovács Péter idézett meséjének a jegyzeteit). Ilyenkor újra meg újra felmerül a kérdés: vajon föltétlenül ismernie kellett-e Kovács Péternek vagy Erős Jákobnénak ezt a több mint száz évvel ezelőtt gyűjtött változatot valamelyik Benedek Elek-meséskönyvből vagy pedig a szóbeliség közvetítésével, egy a Székelyföldön ma már nem mesélt régies formát őrzött meg a két jeles bukovinai székely mesemondó az emlékezetében? A mesének ez az egyszerű formája csak a magyar nyelvterület keleti feléből ismert eddig mindössze 6, mostantól immár 8 változatban. A mese harmadik epizódjához, annak a valódiságát mintegy valószínűsítő egy igazt történetet is fűz Erős Jákobné, amely a férjével történt meg 18 esztendőskorában. A mese hősné útja ebben a mesében voltaképpen a túlvilágra visz, mint ezt Nagy Ilona oly meggyőzően bebizonyította nekünk (*Kharón alakja a magyar népmesékben* in *Folklór, életrend, tudománytörténet. Tanulmányok Dömötör Tekla 70. születésnapjára.* Bp. 1984.). A Túlvilágtól Evilágot elválasztó folyó — itt patak, amelyben nincs élőlény — és a rajta átvívó révész mind a Kriza—Benedek, mind a Kovács Péter, mind az Erős Jákobné változatában megtalálható.

3. *A sustër és az ördög.* Erős Jákobnénak ez a meséje egyelőre változat nélkül áll a magyar népmeseanyagban. A legendamesék közé soroltuk MNK 8210C\* típuszámmal. A mese mondanivalója: az ördögnek is meg kell adni az illő tiszteletet, bármennyire is haragszunk rá, különben megbosszulja magát, jellemző a bukovinai székelyek vallási felfogására. Némiképpen magyarázatul szolgál arra is, hogy miért mondtak el olyan kevés részedett ördög-mesét Sebestyén Ádámnak.

4. *Genoéva.* Genovéva híres történet, Erős Jákobné is elmesélte igen szépen, költőien [MNK 714\*; ld. Kovács (Rafi) Péter 20. meséjét 3. kötetünkben

és Domokos Imre 2. meséjét jelen kötetünkben.] A kedvelt népi olvasmány a szóbeliségben való vándorlása során mindinkább népmesei formát ölt. A bukovinai székely mesemondóktól feljegyzett változatok száma az Erős Jákobnéval 5-re emelkedett, a Jakab Miklós által feljegyzett udvarhelyszéki változattal együtt székelyektől való, a szóbeliségből feljegyzett 11 magyar változatnak több mint a fele. (Az irodalmi előzményekről ld. György Lajos *A Genovéva-legenda és népkönyv története* Bp. 1929.)

5. *Az akasztott embér.* Nem kevésbé nevezetes népkönyv Ponciánus históriája, melynek keretelbeszélését AaTh 875D\* típuszámon tartja nyilván a nemzetközi népmese-katalógus és nyomán a nemrégiben megjelent magyar novellamese-katalógus is. Az ebben található elbeszélésfüzérben a 14. történet az Efezusi özvegy históriája (típuszáma AaTh 1510), melynek már legkorábbi, 18. századi feljegyzése is a Székelyföldről való s bukovinai székely mesemondó mesélte el a Magyar Népmesekatalógusban számon tartott másik két változatot is. Az egyik éppen Andrásfalvi György volt (*Kakasdi népmesék* II. (Bp. 1960. UMGy IÉ. 211—215.), tőle hallotta valószínűleg Erős Jákobné is. Foglalkozott a mesével György Lajos is, a jeles kolozsvári anekdotakutató, aki Szeles János székelyudvarhelyi nótárius meséje mellett egy sor változatot sorol fel az irodalomból (*A magyar anekdota története* Bp. 1934. 118—120.).

6. *A hét bölcs még a kiráj.* Erős Jákobné, mint a betűvetést nem ismerő mesemondók általában, kitűnő emlékezőtehetséggel rendelkezik. Emlékezetében őrizte meg „A hét bölcs mester” c. híres népkönyv keretelbeszélését, melyet ő is meseként hallott. A Ponciánus históriája címen is ismert keretes elbeszélés a benne foglalt 15 mesével együtt népmesévé vált a bukovinai székelyek között. A keret-mesét AaTh 875D\* típuszámon tartjuk nyilván, s mindössze 3 magyar, a szóbeliségből feljegyzett változatról tudunk. A népkönyv magyar nyelven megjelent a 16. sz.-ban Bécsben és Kolozsváron — Hel-tai Gáspár kiadásában —, s több ízben megjelent ponyván is, vékonyka, fil-léres füzet formájában. (A népkönyvvvel kapcsolatban ld. Benedek Katalin megjegyzéseit is a magyar novellamese-katalógusban az AaTh 875D\* típus-számnál.)

7. *A szégén embérnek a fia.* A beteljesült tanácsok meséjének Erős Jákob-né is elmondta egy változatát, mely azonban több motívumában eltér mind Palkó Józsefné, mind Fábián Ágostonné, mind Sebestyén Antal változatától. A mese típusösszetételét valahogy ilyenféleképpen lehetne számokkal kifejez-ni: MNK 910B\* (AaTh 911\*; vö. Palkó József 21. meséjével). A mese nép-szerűségére vall nemcsak az a tény, hogy a mesét négy kakasdi — andrásfalvi mesemondó is elmondta, hanem az is, hogy négyen négyféleképpen mondták el; valamennyien igazítottak, formáltak rajta, átalakították a maguk elgon-dolása szerint. A változatok bukovinai székely mesemondóival kapcsolatban ld. a Sebestyén Antal meséjénél elmondottakat. A mese eredetéről, irodalmi forrá-sairól és a magyar s azon belül a bukovinai székely szájhagyományba való kerüléséről Dégh Lindának Palkóné változatához fűzött megjegyzéseit ajánljuk az olvasó figyelmébe.

8. *Az ördög, a fiatal pár és az öregasszon.* „A bajt keverő öregasszony” meséjének (AaTh 1353, BN 369\*) mindössze 4 magyar változatát ismerjük. Ezek közül egy sem való a Székelyföldről vagy bukovinai székely mesemondótól. A finnországi svéd, a norvég és az izlandi mesekatalógus javaslatá alap-ján Bernát László a mese 2 magyar változatát AaTh 823 típuszámon a legen-

damesék közé sorolja. Tipologizálása, műfaji besorolása nem nélkülözi a logikát, mint ahogy a Berze Nagy Jánosé sem, aki mesénket a hidelemmesék között tartja számon. Erős Jákobné változata, bár tipológiailag nem teljes, de kerek, jól elmondott, valóban nem tekinthető tréfás mesének, mint aminek a nemzetközi népmesekatalógus ma az általa ismert nemzetközi változatanyag alapján számon tartja.

9. *A rēmēte és az angyal*. Ez a legendamese az isteni gondviselésnek a gyarló emberi gondolkodás felett való voltáról, népszerű mind a bukovinai székelyek között, mind a Székelyföldön. Elmondta Palkó Józsefné (*Kakasdi népmesék* I. 326—334.), Fábíán Ágostonné (79. mese) és Kovács (Ráfi) Péter is (11. mese), s az Orbán Balázs által a 19. század közepén feljegyzett és Benedek Elek által újramesélt változatot is bizonyára többen olvasták (MNGy III. Bp. 1882. 384—388.). Erős Jákobné meséje azonban megerősíti bennünk azt a benyomást, hogy a bukovinai székelyek között nem ez a több mint 100 éves változat a mese egyedüli forrása. Erős Jákobné is nyilván a szóbeliségből való, erre vall a magyar mesekincsben eddig pár nélkül álló összetétel is: „A remete és az angyal” (AaTh 759) típusú mesét „Az árkot ugráló fiú” meséje (AaTh 827) foglalja keretbe és teszi mondanivalóját egyértelművé, hangsúlyossá. A két mesével kapcsolatban Palkó Józsefné, Fábíán Ágostonné és Kovács (Ráfi) Péter meséjének jegyzeteihez és Bernát László magyar legendamese-katalógusában a megfelelő típusszámokhoz utaljuk az olvasót.

10. *Terülj, terülj, abroszkám!* Egyike legnépszerűbb tündérmeséinknek (AaTh 563). Kereken 50 változatát tartjuk számon a magyar szóbeliségből — a mese Európa-szerte ismert. Több változatát feljegyezték a Székelyföldön is — mesénk Szentmártoni Kálmán Árkosról származó változatához áll a legközelebb. Elmondta egy-egy változatát a hadikfalvi születésű Szentes Menyhért Kelemen Zoltánnak (*Tolna megyei székely népmesék* 53—54.), Gáspár S. Antalnén istensegits származású mesemondó asszony (EA 13502.) Bosnyák Sándornak és Erős Teréz Hertelendyfalván Penavin Olgának (*Jugoszláviai magyar népmesék* II. UMNGy XIX. Bp., 1984. 274—278.) s nem szabad megfedkez-nünk Győrfi Rudolf változatáról sem (4. mese). Bár a mese egy változata megjelent ponyván is, s Erdélyi János Pesten feljegyzett változata Benedek Elek újrameselésében és a Grimm testvérek változata különböző magyar nyelvű fordításokban is népi olvasmány lett, Erős Jákobné változata egyértelműen a szóbeliségből való. Erre vall az abroszka négy sarkán és a barányka lábain látható keresztjel, mely a többi magyar változathoz hiányzik, s amely azt a székelyek között ma is érvényben levő felfogást tanúsítja, hogy a pozitív varázserő Istentől való.

11. *A húszár meg a baka*. A Zájc családból származó jeles mesemondók láthatólag kedvelik ezt a novellamesét (AaTh 854: „Az arany kos”). Elmesélte Andrásfalvi György is Dégh Lindának és Palkó József is Sebestyén Ádámnak (ld. erre vonatkozólag Palkó József 20. meséjének jegyzeteit a 3. kötetben). Új a mesének a bevezetője, mely az ismert magyar változatok egyikében sem szerepel (AaTh 1525 II. epizód). Itt is két fontos jelenségnek az ismételt felbukkanását tapasztaljuk: 1. egy-egy közösségen belül a jelentős mesemondók a közkezdelt meséket nem a közismert, szabvány formában mondják el, hanem ízlésük és felfogásuk szerint módosítanak rajta. 2. „Az arany kos” meséjét Andrásfalván nemcsak a Zájc család tagjai ismerték és kedvelték, szélesebb körben is ismert lehetett Ez lehet az egyik oka annak is, hogy Győrfi

Rudolf megtanulta és továbbmesélte a család birtokában levő Benedek Elek-kötetből az ott olvasható változatot (ld. Fábián Ágostonné 83. meséjét). Több ízben is felfigyeltünk rá, hogy a rendszeresen olvasó mesemondók, mint amilyen Győrfi Rudolf is volt, szívesen iktatják repertoárjukba olvasmányaikból azokat a meséket, melyeknek változatait ők is és hallgatóik is a szóbeliségből is ismerik. A két egymással összefüggő jelenség magyarázza a kedvelt mesetémák sokféle megjelenési formáját az andrásfalvi, a bukovinai székely mesemondó közösségekben.

12. *Mátyás kiráj igaz szógája.* Az andrásfalvi születésű, s ma Kakasdon élő, vagy a közelmúltig ott élt székely mesemondók között népszerű novellamese (AaTh 889) ismeretes (volt) tehát önállóan is, nemcsak „A királykisaszszony jegyei” (AaTh 850) típussal összekombinálva (ld. erre vonatkozólag Szentes Mátyás 3. meséjének jegyzeteit). A Magyar Népmesekatalógus által számontartott 19 változat közül 6 Benedek Elek meséje származékának tűnik, melyet a kiváló székely mesemondó-meseíró Erdélyi Jánosnak egy a 19. sz. közepén feljegyzett változatából formált újjá. E változat származéka valószínűleg Gáspár S. Antalné istensegítsi származású mesemondó „Az aranyászörű és a fekete bárány” c. meséje, sőt Erős Jákobné tárgyalt meséje is. Valószínűleg mindketten szóbeli közvetítéssel ismerték meg a Benedek Elek-féle változatot, mely nagymértékben hozzájárult a mese megkedveltetéséhez a bukovinai székelyek között, de ezen túlmenően a Székelyföldön, sőt az egész magyar nyelvterületen is. Jellemző módon a Pancsova környéki három székely falu mesemondói nem mondták el ezt a mesét. Hozzájuk Benedek Elek mesés-könyvei nem jutottak el.

13. *A molnárléán.* Ez a novellamese [AaTh 956B (1121)]; szokatlan összetétel, ma is népszerű az egész magyar nyelvterületen, s azon belül a Székelyföldön, a bukovinai székelyek és a moldvai magyarok között is. A Sebestyén Ádám által feljegyzett mesék között az Erős Jákobnéé a harmadik változat: egy-egy változatot elmondott Fábián Ágostonné (1. köt. 20—23.) és Kovács Ráfi Péter is (3. köt. 117—118.). A népszerű mesékkal kapcsolatban korábban tett észrevételek erre a mesére is érvényesek: még az egy faluban, nagyjából egy időszakban élt vagy élő mesemondók változatai sem hasonlítanak részlet-ről részletre egymáshoz. Láthatólag valamennyien adnak arra, hogy az ő meséik a közismerttől többé-kevésbé eltérjenek. A mesével kapcsolatban ld. még Palkó Józsefné (*Kakasdi népmesék* I. 385—394.), Fábián Ágostonné és Kovács Péter változatának a jegyzeteit.

14. *Hogyan kezdődött a dohányzás?* A dohány, a dohányzás, a dohány neve eredetmondája a rászédett ördög mesék között található a nemzetközi népmese-katalógusban (AaTh 1091A: „A dohány neve”), mely csak francia és flamand (holland) változatokról tud. Pedig a magyar változatok száma a bukovinai székely változatokkal most már 9-re gyarapodott (az eddig ismert változatok jó része a nyelvterület középső részéről való). A változatok viszonylag kis száma és az elterjedési terület egyenetlensége a gyűjtés egyenetlenségével magyarázható. A dohány eredetének meséjét elmondta Kovács (Ráfi) Péter is (3. köt. 89.).

15. *A három kiráji.* Ez a tündérmese is láthatólag népszerű volt Andrásfalván. Típuszáma AaTh 408, típuscíme „A nádlányok”. Elmesélte volt Palkó Józsefné és Fábián Ágostonné is (ld. az 1. kötetben 85. meséje jegyzeteit). Különösen a mesemondó asszonyok kedvelik ezt a mesét. Palkóné és Fábiánné

változatán fellelhetők az olvasott, hallott nyomtatott változatok nyomai (Arany László, Benedek Elek), Erős Jákobnénál ilyen nem találunk, változata egy a bukovinai székely szóbeliségben élő forma származéka. A mesének a Székelyföldön való népszerűségét mutatja, hogy egy változata megtalálható a Kriza-hagyatékban, Benedek Elek 4 változatát is feldolgozta — ezek közül egy származik a Székelyföldről. A mesének az egész magyar nyelvterületről 47 változatát ismerjük, melyek a mese törzsét képező kétszeri-háromszori átváltozást illetően meglehetősen egyöntetűek, többnyire csak bevezetőjükben térnek el egymástól. Befejezésük kétféle: a magyar változatok egy része úgy fejeződik be, hogy a nádszálból, vesszőből, almából, narancsból vagy tojásból kipattant tündérleány megjelenik a király házában tartott fonóban, fosztóban és ott a királyfi füle hallatára elmondja az élete történetét, mint Palkóné és Fábiánné változatában, más részében egy szál virágból, fazékfedőből stb. változik vissza leánnyá és megeszi a királyfi vacsoráját, a királyfi felébred és megakadályozza, hogy visszaváltozzon, mint Erős Jákobné változatában. Erősné változata bevezetőjében „A macskakisasszony” meséjére (AaTh 402) emlékeztet.

16. *A szegén embér kakasa.* Benedek Eleknek bizonyára nem volt tudomása róla, mikor az al-dunai telepítés idején Péter és Pál meséjét László István istenségi plébánostól elhozta, hogy egy a bukovinai székelyek között ennyire népszerű mese került a birtokába: Erős Jákobné immár a harmadik változatát mondja el Sebestyén Ádám gyűjteményében. S minden újabb változat újabb tanulságokkal szolgál. Erős Jákobné valószínűleg régóta nem mesélte ezt a mesét, s ennek következtében eltévesztette a menetét és szükségesnek látta egyet-mást változtatni rajta. Változata két ponton is eltér a többi bukovinai székely, s azon túlmenően a magyar változatok nagy részétől is. Szegény embere nem magának tartja meg a kakas nagy részét, hanem becsülettel elosztja a királyi család tagjai között: a kakas teste a királynénak marad. A másodszori elosztásra pedig nem kerül sor, a gazdag ember csupán nem tudja elvégezni az osztást, ezért szegényben marad, és nem részesül gazdag jutalomban. A változatot így az AaTh 1533 típuszámmal jelöljük. (Ld. még a 3. kötetben Palkó József 17., s a 4. kötetben Sebestyén Lőrinc 1. meséjét a hozzájuk tartozó jegyzetekkel.)

17. *Bíró Margit.* A meseként elmondott balladáról már Ortutay Gyula említést tesz Nyíri és rétközi parasztmeséiben (29.), Kallós Zoltán két balladát is közöl versben és prózában Lészpedről, Moldvából (Néprajzi Közlemények, 1960. V. évf. 1. szám. 165—178.), Penavin Olga az „Egyszer egy királyfi” balladáját közli prózában (*Jugoszláviai magyar népmesék* II. 78—79.). Eldalolt változatát Jusztin Jánosné jeles palóc mesemondó és énekes „énekelt mesé”-nek nevezte. Legújabbban Nagy Géza közöl két balladát prózában „balladás mesék” műfaji megjelöléssel (*Karcsai népmesék* II. Bp. 1985. UMNGy XXI. 815—824.). A balladák elmúlásának egy lépcsőfoka ez. Erős Jákobné is egy ilyenféle „mesét” mondott el. Egyes szövegrészek még versben is vannak. A mese alapját képező ballada az új stílusú balladák közé tartozik. Vargyas Lajos a ponyvaballadák között tartja számon. „Öngyilkos elhagyott szerető” típuscímmel (*A magyar népballada és Európa*. II. 626—627.). Mindössze 11 változatáról tud, de megjegyzi, hogy azért csak ennyiről, mert a gyűjtők nem fordítottak különösebb gondot a rögzítésre. 1957. (az első változat lejegyzésének időpontja) és 1972. (az anyaggyűjtés lezárásának időpontja) között úgyszólván

az egész magyar nyelvterületről kerültek be változatok — Erdélyt és Moldvát kivéve. A közölt változat — természetesen versben és dallammal — szintén Bíró Margitról és Kis Imréről szól, de eszerint a tragikus esemény Hont megyében történt. Ehhez képest Erős Jákobné félig prózában, félig versben elmondott változata régiesebb, népibb és költőibb, s nem nélkülözi az erkölcsi tanulságot sem, amelyre a mesemondó csaknem valamennyi meséjében nagy súlyt helyez.

18. *Az aranyfonal.* Novellamese, típuszáma: AaTh 875, típuscíme: „Az okos parasztleány”. Mint Fábián Ágostonné 70., illetve Sebestyén Lőrinc 6., s korábban Gáspár Simon Antal idetartozó meséjénél tapasztaltuk volt, ez a magyar mesekincsben oly gyakran előforduló mese a bukovinai székelyeknél régiesebb formájában élt és él: a mese két részét, melyet ma egyetlen mesének tartunk, külön-külön mondják el a mesemondók: Fábiánné és Erősné a mese első felét, a férfi mesemondók viszont a második felét. Fábián Ágostonné és Gáspár S. Antal változatának megformálásába belejátszhatnak olvasmányaik is, Erős Jákobné változata azonban minden valószínűség szerint a szóbeliségből való. Kár, hogy meséje első felére nem emlékezett már pontosan. Kárpótlásul viszont közli velünk a meséből leszűrhető tanulságokat, amelyeket tökéletesen helytállónak érzünk.

19. *Az ember a legerősebb.* Tanulságos és költői állatmese. Típuszáma: AaTh 157, típuscíme: „Az ember a legerősebb”. A mesének egy változatát Györfi Rudolf is elmondta (24. sz.). Valószínűleg mind Györfi Rudolf, mind Erős Jákobné változata a szóbeliségből való, emellett Györfi Rudolfról feltehetően, hogy ismerte Benedek Elek változatát is (MMMV V/2. 106—109. 21. „Az ember a legerősebb”). Erős Jákobné meséje a címazonosság ellenére aligha hozható ezzel az országosan ismert változattal kapcsolatba, sajátos módon Pavel Dobsinsky szlovák változatával mutat némiképpen rokonságot (BP II. 98.). A tipológiai hasonlóság a térbeli és időbeli távolság miatt egyelőre nem értékelhető, de figyelemreméltó. Kálmány Lajosnak is van egy változata, melyben a szúnyog is szerepel (Ortutay—Dégh—Kovács *Magyar népmesék*. Bp. 1960. III. 976—977. 376. „A medve és a szúnyog”). Mindezek között a változatok között, melyekben a medve és a szúnyog játssza a főszerepet, valamiféle összefüggés sejthető.

20. *A cigán.* Három típusból összekomponált tréfás mese a magyarban eddig változat nélkül: AaTh 778 — AaTh 1328\* — X. Az első típust a nemzetközi népmese-katalógus elsősorban a legendamesék között tartja számon, de megtalálható ugyanott — két helyen is — és Berze Nagy katalógusában a tréfás mesék között is (Ld. Kovács Ráfi Péter 32. meséjének a jegyzeteit a 3. kötetben). Erős Jákobné meséje némiképp eltér az ismert 4 magyar változattól, köztük Kovács Péter idetartozó meséjétől is, ezekben ugyanis a cigány nem a hegyre megy fel a rossz lovaival, hanem a keskeny gyaloghídon megy át a viharban. Mesénk némiképpen emlékeztet egy a dombra kaptató szekér (vona) hangját értelmező dél-dunántúli páros mondókára (MNK 2078C\*, MNK 2078E\*): Hegynek fel így nyikorog a fatengelyes szekér „Uram Jézus, segíts! Uram Jézus, segíts!” Mikor lefele gurul, így zörög: „Ha segítsz is, ha nem is, elmegyek én magam is. Ha segítsz is, ha nem is, elmegyek én magam is!” A hangutánzó kis meséből azonban hiányzik a cigány által levont tanulság. — A rá-tótiáda az elfővő tejről nálunk cigányanekdotaként ismert. A nemzetközi népmese-katalógus sajátos módon csak holland (flamand) és indiai változatairól

tud. — A tréfás mesével, melyben a cigány visszahozza a papnak a templomból ellopott keresztet, eddig nem találkoztunk.